

VU Research Portal

Meet het en je weet het: van gebod naar voorwaarde

Boogaart, R.J.U.

published in

Taal in verandering

2004

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Boogaart, R. J. U. (2004). Meet het en je weet het: van gebod naar voorwaarde. In Saskia Daalder, Theo Janssen, & Jan Noordegraaf (Eds.), *Taal in verandering* (pp. 23-36). Stichting Neerlandistiek VU.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

‘Meet het en je weet het’: van gebod naar voorwaarde

Ronny Boogaart*

Imperative forms in Dutch used in a construction of the form IMPERATIVE + *en* (‘and’) + DECLARATIVE often get a conditional rather than a directive reading. It is shown that, in a synchronic construction taxonomy, the conditional imperative is an instance of both the V1-construction and the conditional *en*-construction. Diachronically, the development from directive to conditional meaning is a specific instance of the general development from deontic to epistemic modality, and of subjectification in the sense of Langacker (1990). A crucial step in the development could be constituted by imperatives that are directive and conditional at the same time, as in the construction IMPERATIVE *en gij zult* (‘and thou shalt’) INFINITIVE.

Imperative, conditional, construction grammar, deontic modality, epistemic modality, subjectification

In de geest van de bundel die Arjan van Leuvensteijn in 1988 samenstelde, en van het college Syntactische Ontwikkeling dat ik een jaar later bij hem volgde, maak ik in deze bijdrage een tweedeling tussen uitgangspunten en toepassing. De uitgangspunten zijn die van de constructiegrammatica (bijv. Croft & Cruse 2004: 225-328), die ik vervolgens toepas op de Nederlandse ‘conditionele imperatief’. Een klassiek voorbeeld van die constructie is (1) (Proeme 1991: 39).

- (1) Hang de was buiten en het gaat regenen.

De gebiedende wijs geeft in dit type zinnen geen uitdrukking aan een aansporing of gebod, maar valt nog het best te omschrijven met behulp van een voorwaardelijke bijzin: *Als je de was buiten hangt, gaat het (altijd weer) regenen*. In dit stuk geef ik eerst een synchrone beschrijving van vorm en betekenis van de conditionele imperatief als constructie. Vervolgens ga ik na hoe de ontwikkeling van ‘gebod’ naar ‘voorwaarde’ zou kunnen hebben plaatsgevonden.

1 Uitgangspunten

Met andere functionele en cognitieve benaderingen binnen de taalkunde deelt de constructiegrammatica het uitgangspunt dat er geen strikte scheiding bestaat tussen de vorm van taal aan de ene kant en de betekenis en het gebruik ervan aan de andere kant. Terwijl dat uitgangspunt in functionele kringen vroeger wel leidde tot een bijna exclusieve aandacht voor de laatste twee, dus voor semantiek en pragmatiek, kan de constructiegrammatica gezien worden als een ‘terug-

---

* Ronny Boogaart werkt als postdoc aan de VU. E-mailadres <rju.boogaart@let.vu.nl>. Met dank aan Radoslava Trnavac, Ann Marynissen en Joop van der Horst voor data en discussie.

keer naar de vorm'. Maar wel één met behoud van het functionele uitgangspunt dat taal enkel en alleen bestaat uit eenheden van vorm én betekenis. Die symbolische eenheden heten nu *constructies* en alle grammaticale kennis wordt in dit kader in de vorm van constructies gerepresenteerd. Dat geldt in principe dus net zo goed voor morfemen en woorden als voor abstracte grammaticale patronen als 'verb second'. In de descriptieve praktijk van de constructiegrammatica (bijv. Kay & Fillmore 1999, Verhagen 2003) geldt het met name ook voor alles wat daar tussen zit in het continuüm van lexicon naar syntaxis: min of meer vaste combinaties van twee of meer woorden waar de meeste theoretische kaders weinig anders mee kunnen dan ze benoemen als 'idiomen' of 'collocaties'. De constructiegrammatica laat zien dat er aan dit type bouwstenen van een taal niks uitzonderlijks is; net als woorden en grammaticale regels zijn ze te beschrijven als geconventionaliseerde eenheden van vorm en betekenis.

Dat de constructiegrammatica geen principieel onderscheid maakt tussen aparte modules zoals lexicon of syntaxis, betekent niet dat de grammatica van een taal wordt gereduceerd tot een lijst van constructies. Naast het uitgangspunt dat alle soorten grammaticale kennis op dezelfde manier gerepresenteerd kunnen worden, delen de verschillende scholen van de constructiegrammatica (Croft & Cruse 2004: 257-290) namelijk het idee dat de constructies van een taal met elkaar in verbinding staan in een 'taxonomic hierarchy', een netwerk van constructies, hiërarchisch geordend van meer naar minder abstract.

2 Toepassing

In deze paragraaf pas ik de belangrijkste uitgangspunten van de constructiegrammatica toe op de conditionele imperatief. In 2.1 laat ik zien dat we hier inderdaad met een constructie te maken hebben; in 2.2 breng ik een deel van het taxonomische constructienetwerk voor de conditionele imperatief in kaart.

2.1 De conditionele imperatief als constructie

De theoretische uitgangspunten van de constructiegrammatica leiden niet automatisch tot de conclusie dat de conditionele imperatief gedemonstreerd in (1) een constructie is. Dit type zinnen kan immers ook opgevat worden als een combinatie van drie constructies: (i) een gebiedende zin, (ii) een mededelende hoofdzin en (iii) nevenschikking door middel van *en*. Voor een geval als (2) zou zo'n compositionele analyse wel eens de juiste kunnen zijn.

- (1) Hang de was buiten en het gaat regenen.
- (2) Hang de was buiten en je mag naar huis.

De spreker kan met (2) twee verschillende taalhandelingen verrichten: een aansporing aan de toegesprokene om de was op te hangen én de toezegging dat

hij vervolgens naar huis mag. In deze lezing is de uiting in (2) géén voorbeeld van de conditionele imperatiefconstructie, maar simpelweg de coördinatie van een directieve imperatiefconstructie (*hang de was buiten!*) en een mededelende hoofdzin (*je mag naar huis*). Natuurlijk heeft de interpretatie van (2) wel iets conditioneels: de toegesprokene mag naar huis *op voorwaarde dat* hij eerst de was heeft opgehangen, zoals de parafrase van (2) in (2)' expliciet maakt.

(2)' Hang de was buiten! *Als je dat gedaan hebt*, mag je naar huis.

Die conditionele informatie heeft in (2) echter een heel andere status dan in de conditionele imperatiefconstructie in (1). In (2) is de conditionele inferentie nodig om de coördinatie van een directieve imperatief en een mededelende hoofdzin van een coherente interpretatie te voorzien – ongeveer zoals we bij *P. werd getroffen door een kogel en stierf* veilig aan kunnen nemen dat die kogel iets met P.'s dood van doen had. Het eerste deel van de conditionele imperatiefconstructie in (1) is echter helemaal niet directief en een parafrase als (1)' is dan ook niet van toepassing; immers, de uiting in (1) is allesbehalve een aansporing aan de toegesprokene om de was buiten te gaan hangen.

(1)' ? Hang de was buiten! Als je dat gedaan hebt, gaat het regenen.

In tegenstelling tot de directieve imperatief in (2) staat de conditionele imperatief in (1) geen pauze toe in de intonatie vóór *en*. De spreker voert met (1) dan ook slechts één taalhandeling uit; een parafrase als (1)" voldoet.

(1)" Als je de was buiten hangt, gaat het regenen.

Deze strikt conditionele lezing is niet beschikbaar voor de imperatief in andere contexten en kan in een compositionele analyse dan ook niet verklaard worden. Daarom beschouwen we de conditionele interpretatie van zinnen als (1) als deel van de geconventionaliseerde functie van de hele, complexe constructie. De twee delen van deze constructie met de vorm GEBIEDENDE ZIN + *en* + MEDEDELENDE ZIN, uitgesproken als één intonatie-eenheid, worden dus geïnterpreteerd als, respectievelijk, de protasis en de apodosis van een voorwaardelijke constructie ('als a, dan b').

Het is in overeenstemming met de constructie-analyse dat de imperatief in dit grammaticale patroon zowel mogelijkheden als beperkingen heeft die 'constructie-specifiek' zijn, dat wil zeggen dat ze niet gelden voor de imperatief buiten de conditionele imperatiefconstructie. Behalve dat de imperatief in deze constructie gebruikt kan worden voor handelingen waarvan de spreker (vermoedelijk) helemaal niet wil dat de toegesprokene ze ten uitvoer brengt, als in (1), kan de imperatief nu ook gebruikt worden voor soorten situaties die de toegesprokene helemaal niet ten uitvoer *kan* brengen (vgl. De Haan 1986). Voorbeelden daarvan zijn eigenschappen, als in (3), en situaties uit het verleden,

als in (4); (3)' en (4)' laten zien dat dit type situaties incompatibel is met een directief gebruik van de imperatief.

- (3) Heb blond haar en ze denken dat je dom bent.
- (3)' ? Heb blond haar!
- (4) (Dat was een paar jaar geleden wel anders in Amsterdam:)
Vergat je fiets op slot te zetten en hij werd gestolen.
- (4)' ? Vergat je fiets op slot te zetten!

Omgekeerd kent de directieve imperatief mogelijkheden die de conditionele imperatiefconstructie niet heeft. Zo kan bij directief gebruik van de imperatief het onderwerp expliciet zijn, vooral in combinatie met een of meer modale partikels (*maar, eens, maar eens*), zoals in (5).

- (5) Hang jij de was eens buiten!
- (5)' ? Hang jij/je de was eens buiten en het gaat regenen.

Zo'n expliciet subject triggert een directieve lezing van de imperatief die onverenigbaar is met een strikt conditionele lezing, zie (5)'. Overigens geldt dat ook voor de modale partikels in die gevallen waarin het subject niet expliciet is, zie (6) en (6)'.

- (6) Hang de was maar (eens) buiten.
- (6)' ? Hang de was maar buiten en het gaat regenen.

Een laatste beperking op de conditionele imperatiefconstructie betreft opnieuw het subject van de imperatief. Dat impliciete subject kan namelijk niet een 1e of 3e persoon zijn. Dus ook als het tweede deel van de constructie niet de toesprokene of een generiek 'je' als onderwerp heeft, dan nog kan het onderwerp van het eerste deel alleen een 2e persoon zijn, zie bijvoorbeeld (7) (maar ook al (1)).

- (7) Mis die trein en we komen te laat.
= Als *je* die trein mist, komen we te laat.
≠ Als *we* die trein missen, komen we te laat.

Die beperking tot onderwerpen in de 2e persoon deelt de conditionele imperatiefconstructie natuurlijk met de directieve imperatiefconstructie, die zelfs alleen maar de toesprokene als onderwerp kan hebben. (In de conditionele constructie is het onderwerp vaak generiek, zoals in de meest voor de hand liggende lezing van (1).) Toch is deze laatste beperking opvallend omdat ze niet geldt voor conditionele imperatieven in alle talen (bijv. niet in het Engels en het Russisch, zie resp. Clark 1993: 116 en Boogaart & Trnavac 2004), en natuurlijk ook niet voor conditionele constructies in het algemeen.

2.2 De conditionele imperatief in een taxonomie van constructies

De verschillen, in vorm én functie, tussen de directieve en de conditionele imperatief maken het noodzakelijk om ze te beschouwen als verschillende constructies. Toch zijn er ook belangrijke overeenkomsten tussen beide gebruikswijzen van de imperatief, zoals de genoemde beperking tot subjecten van de 2e persoon. Zulke overeenkomsten worden in de constructiegrammatica tot uitdrukking gebracht door de constructies met elkaar te verbinden in een ‘familie’ van verwante constructies, gerepresenteerd als een taxonomie; de verschillende families hebben onderling ook weer verwantschapsbanden zodat een taal uiteindelijk beschreven zou kunnen worden als één groot, hiërarchisch geordend netwerk van (netwerken van) constructies. Een belangrijk verschil tussen een ‘constructietaxonomie’ en een traditionele taxonomie, zoals die bijvoorbeeld gebruikt wordt in de lexicale semantiek (bijv. Cruse 2001: 180 e.v.), is dat een constructie meer dan één ‘ouder’ kan hebben (Kay & Fillmore 1999, Croft & Cruse 2004: 264). De conditionele imperatief is een voorbeeld van zo’n complexe constructie: deze constructie is zowel een V1-constructie als een conditionele *en*-constructie.

Het V1-kenmerk deelt de conditionele imperatief in (8)b niet alleen met de directieve imperatiefconstructie in (8)a, maar ook met andere conditionele constructies als die in (8)c, (8)d (de ‘*Croma*-constructie’)¹ en (8)e. (Zie over de laatste twee constructies vooral Van der Horst & Van der Horst 1999: 256-267.) Een belangrijk verschil tussen deze laatste drie conditionele constructies en de conditionele imperatiefconstructie is natuurlijk dat het vooropgeplaatste werkwoord in (8)c, (8)d, en (8)e geen imperatief is: het werkwoord congrueert met het subject, dat verplicht aanwezig is en bovendien niet beperkt is tot de 2e persoon (*hang ik de was buiten, (dan) gaat het regenen*).

- (8)a Hang de was buiten!
- (8)b Hang de was buiten en het gaat regenen.
- (8)c Hang je de was buiten, dan gaat het regenen.
- (8)d Hang je de was buiten, gaat het regenen.
- (8)e HANG je (een keer) de was buiten, gaat het REGENEN!

In het netwerk van V1-constructies worden alle constructies in (8), maar bijvoorbeeld ook wenszinnen (*Hing hij de was maar buiten!*) en ja/nee-vragen (*Heeft hij de was al buiten gehangen?*), gedomineerd door één algemene V1-constructie. De constructies in (8) hebben weliswaar allemaal specifieke kenmerken die maken dat ze aparte constructies zijn, maar ze delen met elkaar de vorm- en betekeniskenmerken van de hogere V1-constructie; deze eigenschap van constructienetwerken wordt ‘inheritance’ genoemd. Het gedeelde *vorm*kenmerk van

¹ Dit zinstype dankt zijn naam aan de reclameslogan *Houd je van vlees, braad je in Croma*.

de V1-constructies is duidelijk, maar gegeven de uitgangspunten van de constructiegrammatica moet met dat vormkenmerk ook een betekenissenmerk corresponderen; anders zou V1 helemaal geen constructie van het Nederlands zijn.² Een probleem bij het formuleren van die betekenis is dat naarmate we hoger in de hiërarchie van constructies komen, niet alleen de vormen abstracter worden, maar ook de betekenissen globaler. Toch is er wel degelijk een functie die alle V1-gevallen met elkaar lijken te delen. Merckens (1960: 253) verbond het V1-kenmerk al met de notie ‘niet-constatering’. Volgens Daalder (1983: 65) is de functie van V1-zinnen nog algemener: ze geven altijd aan dat er een discrepantie bestaat tussen de informatie in de V1-zin en “the momentary body of knowledge and experience in the speech situation”. Binnen de constructiegrammatica heeft Diessel (1997) voor de Duitse V1-constructie betoogd, zoals Merckens voor het Nederlands, dat deze altijd gebruikt wordt in een ‘non-assertive speech act’. Inderdaad is het zo dat de directieve en conditionele constructies in (8), maar ook wensen en ja/nee-vragen, een situatie niet als feitelijk voorstellen, maar alleen als mogelijk of gewenst. In dat opzicht kunnen we de V1-constructie een modale constructie van het Nederlands, en dus ook van het Duits, noemen.

De conditionele imperatief is niet alleen een V1-constructie, maar ook een conditionele *en*-constructie. Dat de combinatie *x + en + MEDEDELLENDE ZIN* wordt geïnterpreteerd als conditioneel is namelijk een verschijnsel dat niet beperkt is tot die gevallen waarin *x* een imperatief is, als in (9)a. Zo kan het eerste deel van de constructie ook zelf een mededelende hoofdzin zijn, zoals in (9)b. Maar een persoonsvorm is geen verplicht element van de constructie, zoals blijkt uit (9)c, met een infinitief, en (9)d, met een voltooid deelwoord. Ten slotte laten (9)e en (9)f, met respectievelijk een zelfstandig en een bijvoeglijk naamwoord als kern, zien dat de conditionele *en*-constructie ook best helemaal zonder werkwoord in de protasis kan.

- (9)a   Hang de was buiten en het gaat regenen
- (9)b   Je hangt de was buiten en het gaat regenen.
- (9)c   De was buiten hangen en we kunnen naar huis.
- (9)d   De was buiten gehangen en we kunnen naar huis.
- (9)e   Ietsje sneller en we zijn voor zes uur klaar.
- (9)f   Nog één zo’n opmerking en je vliegt eruit.

De betekenis van de conditionele *en*-constructie is meer dan alleen conditioneel. Dat blijkt als we (9)a en (9)b vervangen door de *als...dan*-constructie in (10).

² Niet alle constructiegrammaticici zijn even streng op dit punt. Zo accepteert Fillmore (1999) het bestaan van een Subject-Auxiliary Inversion construction in het Engels als een “purely syntactic construction”, dus een constructie zonder betekeniscomponent (vgl. Croft & Cruse 2004: 271).

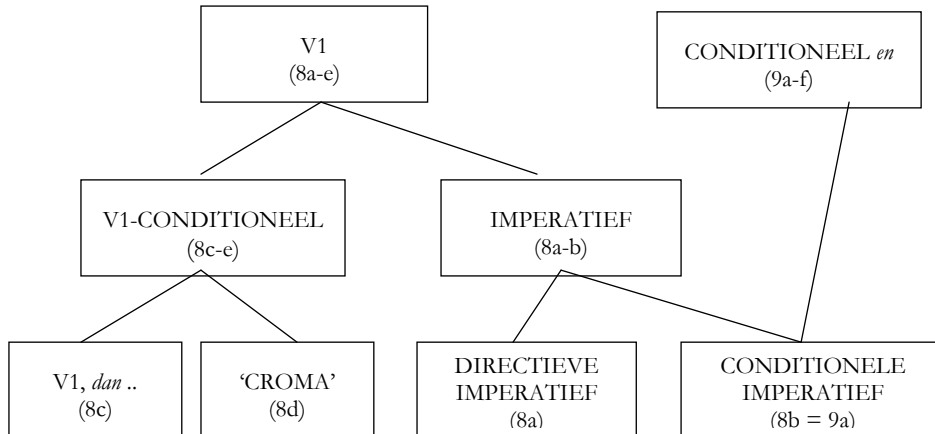
(10) Als je de was buiten hangt, gaat het regenen.

Zo’n expliciet conditionele uiting mag dan voldoen als een globale parafrase van (9)a en (9)b, toch ontbreekt er iets in (10). Behalve dat de zinnen in (9) twee gebeurtenissen in een conditioneel verband brengen, benadrukken ze dat de tweede gebeurtenis *onmiddellijk* en *onvermijdelijk* volgt op de eerste. Dat tweede element lijkt in de *als...dan*-constructie te ontbreken. Terwijl in (10) de nazin modale bepalingen als *waarschijnlijk* of *misschien* kan bevatten, is dat bij de conditionele imperatief, als in (11), zo goed als uitgesloten.

(11) ? Hang de was buiten en het gaat misschien regenen.

Blijkbaar is in (11) de modale informatie geleverd door het bijwoord onverenigbaar met de betekenis van de constructie, die nu juist uitdrukt dat je er ‘de klok op gelijk kunt zetten’. Die extra lading van de conditionele imperatief is niet toe te schrijven aan de V1-constructie of de imperatiefconstructie, maar lijkt ‘inherited’ van de algemene conditionele *en*-constructie. Zo zijn in elk geval (9)b en (9)f, zonder imperatief, niet minder stellig dan (9)a, mét imperatief.

De hiërarchische relaties tussen (delen van) de constructies in (8) en (9) kunnen worden weergegeven met het constructienetwerk in *Figuur 1*.³

Figuur 1. Een (gedeeltelijk) constructienetwerk voor de conditionele imperatiefconstructie

³ Natuurlijk kan het netwerk in Fig. 1 op verschillende plekken worden uitgebreid met weer andere verwante constructies, zoals de *maar eens*-imperatiefconstructie (*Hang maar eens de was buiten in Nederland!*) en de voltooid verleden imperatiefconstructie (*Had de was maar buiten gehangen!*), die allebei ook iets conditioneels in zich lijken te hebben. Bovendien is de conditionele *en*-constructie wellicht samen met de conditionele *of*-constructie (*Hang de was buiten of ik schiet*) te beschouwen als een dochter van de conditionele coördinatieconstructie.

3 Van gebod naar voorwaarde

In dit tweede deel van mijn bijdrage probeer ik de geschiedenis van de conditionele imperatiefconstructie te reconstrueren. In 3.1 laat ik zien dat de ontwikkeling van ‘gebod’ naar ‘voorwaarde’ een voorbeeld is van de algemenere ontwikkeling van deontische naar epistemische modaliteit, die vooral bekend is uit de literatuur over modale hulpwerkwoorden. In 3.2 betoog ik dat een cruciale stap in de geschiedenis van de constructie gevormd wordt door imperatieven die tegelijkertijd directief én conditioneel zijn, zoals in *zoekt en gij zult vinden*.

3.1 Van deontische naar epistemische modaliteit

Een constructienetwerk als in Fig. 1 biedt weinig informatie over het ontstaan en de ontwikkeling van een constructie. De relatie tussen de directieve imperatief in (12)a en de conditionele imperatief in (12)b wordt in fig. 1 gelegd door een algemene imperatiefconstructie aan te nemen waarvan zowel de directieve als de conditionele imperatief een ‘dochter’ is.

(12a) Hang de was buiten!

(12b) Hang de was buiten en het gaat regenen.

Dit is het niveau waarop een monoseme betekenisomschrijving van de imperatief als die van De Haan (1986) en Proeme (1991) gesitueerd moet worden. Wat directieve en conditionele (en andersoortige) imperatieven met elkaar gemeen hebben is, volgens de Haan (1986: 258), dat ze een stand van zaken niet als feitelijk voorstellen, maar als “een mogelijkheid waarvan de verwerkelijking binnen de spreek situatie op een specifieke wijze toepasselijk is”. Maar zo’n abstracte, synchrone link tussen de verschillende lezingen van de imperatief biedt als zodanig geen informatie over de geschiedenis van de constructie – heeft de directieve imperatief zich uit de conditionele ontwikkeld of andersom? – laat staan dat de hypothese iets zegt over de feitelijke stappen waarin zo’n ontwikkeling zou kunnen hebben plaatsgevonden.

In een ander opzicht geeft het constructienetwerk in Fig. 1 wel degelijk een aanwijzing over de directionaliteit van de ontwikkeling. Omdat de imperatief het eerste deel vormt van de complexe conditionele imperatiefconstructie, en omdat de conditionele interpretatie alleen aan de constructie *als geheel* kan worden toegeschreven, ligt het voor de hand dat de directieve imperatief ook al los van – en vóór – de conditionele imperatief bestond. Zo’n ontwikkeling van ‘gebod’ naar ‘voorwaarde’ is, voor zover ik heb kunnen nagaan, niet als zodanig beschreven in de literatuur over grammaticalisatie, maar ze past in een algemenere ontwikkeling die wél uitgebreid gedocumenteerd is, namelijk de ontwikkeling van deontische naar epistemische modaliteit. Deze is met name vastgesteld voor modale hulpwerkwoorden, zoals *moeten* in (13).

- (13)a Jan moet op tijd thuis zijn (van zijn moeder).
(13)b Jan moet wel ziek zijn. (Anders was hij er wel.)

Het gebruik van *moeten* in (13)a wordt deontisch genoemd: Jan heeft de verplichting, hem opgelegd door iemand anders, om op tijd thuis te zijn. *Moeten* in (13)b heet epistemisch: de zin doet een uitspraak over de vraag hoe waarschijnlijk het is dat Jan ziek is, namelijk zeer waarschijnlijk. Voor verschillende talen is aangetoond dat het epistemische gebruik van modale hulpwerkwoorden later is opgetreden dan het deontische gebruik en zich waarschijnlijk daaruit heeft ontwikkeld. (Zie voor het Nederlands vooral Duinhoven 1994.) Interessant is dat de ontwikkeling van gebod naar voorwaarde in dezelfde termen beschreven kan worden: (12)a betreft een verplichting die aan de toegesprokene door de spreker wordt opgelegd (deontische modaliteit), terwijl de conditionele lezing in (12)b de situatie alleen als een mogelijke situatie voorstelt (epistemische modaliteit). Maar er is ook een intrigerend verschil. Bij *moeten* ontwikkelt deontische noodzakelijkheid zich tot epistemische noodzakelijkheid. Bij de directieve imperatief is eveneens een vorm van noodzakelijkheid in het geding (de toegesprokene móet de was buitenhangen van de spreker), maar de conditionele imperatief drukt epistemisch eerder mogelijkheid dan noodzakelijkheid uit. Een parafraze met *moeten* is in het laatste geval niet mogelijk, tenzij met het Zuid-Nederlandse *moeten*, dat ook in een conditionele constructie gebruikt kan worden, als in *moest je me nodig hebben, dan ben ik in de keuken*. (Het Noord-Nederlands gebruikt hier *mocht*.)

De ontwikkeling van gebod naar voorwaarde past in een nog algemenere ontwikkeling dan die van deontische naar epistemische modaliteit, namelijk ‘subjectification’ in de zin van Langacker (1990; 2003). Volgens Langackers nogal idiosyncratische definitie van subjectiviteit is de conditionele lezing van de imperatief subjectiever dan de directieve lezing: het deiktisch centrum (de *ground*), dus het hier-en-nu van de participanten in de spreesituatie, is in de conditionele lezing minder expliciet aanwezig, het bevindt zich meer op de achtergrond, dan in de directieve lezing. Bij het gebod in (12)a is de directe relatie tussen de spreker en de toegesprokene op het spreekmoment in het geding; bij het voorwaardelijk gebruik van de imperatief in (12)b gaat het om een situatie die noch met de toegesprokene noch met het spreekmoment een directe relatie hoeft te hebben. De *ground* is ook in (12)b wel een onlosmakelijk onderdeel van de interpretatie, maar deze is hier meer “subjectively construed” (Langacker 2003: 4) dan in (12)a. Dat ‘subjectieve’ karakter van de conditionele imperatief blijkt ook uit de mogelijkheid van een generieke lezing en uit de onmogelijkheid om, in het geval van een niet-generieke lezing, de toegesprokene in de imperatiefzin expliciet te benoemen (zie (5) versus (5')).

3.2 ‘Zoekt en gij zult vinden’

Dat het conditioneel gebruik van de imperatief zich waarschijnlijk uit het directieve gebruik heeft ontwikkeld, wil niet zeggen dat het ontstaan en de opkomst van de conditionele imperatiefconstructie een recente ontwikkeling van het Nederlands is. In tegenstelling tot bijvoorbeeld de *Croma*-constructie in (8)d, ontbreekt de constructie in de *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw* (Van der Horst en Van der Horst 1999). Dat is terecht aangezien de constructie verre van een twintigste-eeuws verschijnsel is. Een van de bekendste conditionele imperatieven stamt uit 1637, zie (14).⁴

- (14) Biddet, ende u zal gegeven worden; zoekt, ende gij zult vinden; kloppet, ende u zal opengedaen worden. (Statenvertaling Mattheus 7:7)

Maar de constructie is in elk geval ouder dan dat. Het oudste voorbeeld in het materiaal van Joop van der Horst (persoonlijke mededeling) is het laat-Middelnederlandse (15).

- (15) Breket uwen slaep om God toe dienen, ende ghi sult mer verdienen dan of ghi dusent ghewapender manne thoe perde sanden om dat heilighe lant ende graf te bescarmen (Brugman 1948: 119,12).

De gevallen in (14) en (15) bieden een aanwijzing over de weg waarlangs de conditionele imperatief zich uit de directieve heeft kunnen ontwikkelen. De interpretatie van de imperatieven is hier namelijk niet strikt conditioneel, maar op z’n minst óók nog directief. De toegesprokene, of de lezer, wordt in het eerste deel van de coördinatie wel degelijk aangespoord om de handelingen die met een imperatief zijn aangeduid, ten uitvoer te brengen. Het tweede deel presenteert het positieve gevolg dat uitvoering van het gebod voor de toegesprokene zal hebben, de ‘beloning’. In dit opzicht lijkt de interpretatie van (14) en (15) op die van (2), eerder geparafraseerd als in (2)’.

- (2) Hang de was buiten en je mag naar huis.
(2)’ Hang de was buiten! *Als je dat gedaan hebt*, mag je naar huis.

De uitingen in (2), (14) en (15) combineren directieve en conditionele informatie: de directieve informatie wordt geleverd door de betekenis van de imperatief, de conditionele informatie is, zoals boven betoogd voor (2), het gevolg van een inferentie. Dat zo’n inferentie vervolgens deel wordt van de *betekenis* van de

⁴ De tekst is een letterlijke vertaling van de Griekse brontekst, die ook een conditionele imperatiefconstructie kent, met de vorm IMPERATIEF + $\alpha\alpha$ + FUTURUM. Ik kom daar verderop nog kort op terug.

coördinatie, is een verschijnsel dat wel vaker in diachrone ontwikkelingen is vastgesteld; grammaticalisatie-studies (bijv. Traugott & König 1991) spreken dan van “conventionalization of implicatures”. Pas wanneer de mogelijkheid ontstaat om het grammaticale patroon GEBIEDENDE ZIN *en(de) gij sult* INFINITIEF strikt conditioneel te gebruiken, is deze combinatie een *constructie* geworden. Dat is ten tijde van (16) in elk geval al gebeurd.

- (16) Wees rijk zonder vergenoegd te zijn, en gij zult ongelukkig wezen. ([Siegenbeek] 1810: 33)

In (16) wordt de imperatief gebruikt voor een situatie waarvan de spreker juist niet wil dat de toegesprokene, voor zover die daar al controle over heeft (vgl. (3) en (4)), deze ten uitvoer brengt, net als in (1); er is dus niks directiefs meer aan de imperatief. Overigens was die constructie ook al in 1810 zeker niet nieuw meer, het voorbeeld heeft het dan al geschopt tot de *Syntaxis of woordvoeging der Nederduitsche taal*, die er nog wel bij aantekent dat het conditionele gebruik van de imperatief “alleen [behoort] tot den stijl der welsprekendheid en dichtkunst” ([Siegenbeek] 1810: 33)⁵

Ook in (16) heeft de constructie de vorm GEBIEDENDE ZIN *en(de) gij sult* INFINITIEF, dus met in het tweede deel de toegesprokene als onderwerp en een vorm van het hulpwerkwoord van de toekomstende tijd *zullen*. De spreker vermeldt ook in (16), net als in (14) en (15), wat de toegesprokene zal overkomen als hij de handeling in de imperatiefzin realiseert. Dát, en niet meer dan dat, lijkt nu de betekenis van de constructie geworden. Omdat in (16) het gevolg negatief is, kan de hoorder niet anders dan concluderen dat hij juist niet wordt geacht de situatie van de imperatiefzin ten uitvoer te brengen; het tweede deel van de constructie kan nu niet meer alleen als ‘beloning’, maar ook als ‘straf’ worden geïnterpreteerd. Met de constructie zelf wordt alleen nog uitgedrukt dat er een oorzaak-gevolg-relatie bestaat tussen de standen van zaken. De mogelijkheid van zo’n niet-directieve lezing van de imperatief in het eerste deel kan wellicht verklaren dat het tweede deel van de constructie compatibel wordt met andere kenmerken voor persoon en tijd dan de tweede persoon (*gij*) en de toekomstende tijd (*zult*).⁶ Terwijl een beloning, of een straf, voor het uitvoeren van

⁵ De passage in de *Syntaxis* (1810) over de imperatief is vrijwel gelijk aan die in Weiland (1805: 255-256), die weer een bijna letterlijke vertaling is van Adelung (1782: 392-393). Maar Siegenbeek, schrijver van de anoniem uitgegeven *Syntaxis* (Noordegraaf 1985: 232-245), is de enige van deze drie die als voorbeeld van het zuiver voorwaardelijk gebruik van de imperatief een conditionele *en*-constructie geeft. Weiland heeft hier *wees zonder vriend, hoe veel verliest uw leven!* (vgl. Adelung: *sei ohne Freund, wie viel verliert dein Leben*). Zie over Adelung, Siegenbeek en Weiland verder Noordegraaf (1985: 115-269).

⁶ Al blijkt uit een zoekopdracht aan Google dat de combinatie ‘en je zal’ ook in het huidige Nederlands nog zeer frequent door een imperatief wordt voorafgegaan.

een handeling per definitie een beloning, of een straf, voor de uitvoerder van die handeling zijn, kent een strikt conditioneel-causaal verband tussen twee gebeurtenissen een dergelijke beperking natuurlijk niet (zie bijv. (1) en (7)).

In de ontwikkeling van de directieve imperatiefconstructie naar de conditionele imperatiefconstructie lijken gevallen als (14) en (15) dus een cruciale rol te spelen. Ook in het huidige Nederlands komen zulke ‘directief-conditionele’ gevallen regelmatig voor (vgl. de bespreking van (2)). In concrete gevallen is het vaak moeilijk uit te maken of het eerste deel van de conditionele imperatiefconstructie behalve conditioneel ook directief is. In (1), (3), (4), (7) en (16) lijkt dat vrijwel zeker niet het geval, maar zelfs voor die gevallen (met uitzondering van (4)) is wel een context te bedenken waarin de imperatief óók directief zou kunnen zijn; een context namelijk waarin de toegesprokene juist graag wil dat de situatie in de apodosis werkelijkheid wordt en waarin de spreker daar ook weet van heeft. In (17) is de imperatief zelfs ondubbelzinnig directief.

- (17) Eet het! En je weet het! (www.thebestjob1.com)

In dit uitzonderlijke geval wordt de imperatief, op grond van het uitroepteken, in eerste instantie louter directief geïnterpreteerd; pas in het vervolg blijkt dat de imperatief, met terugwerkende kracht, óók als het eerste deel van een conditionele imperatiefconstructie begrepen moet worden. Als informatie over intonatie ontbreekt, is het meestal echter veel moeilijker te bepalen of de imperatief in de constructie directief gekleurd is. Een aardige illustratie daarvan biedt, opnieuw, een bijbelpassage. In de Willibrord-vertaling luidt Johannes 2,19 als in (18).⁷

- (18) Waarop Jezus hun antwoordde: ‘Breekt deze tempel af en in drie dagen zal Ik hem doen herrijzen’ (Willibrord-vertaling Joh. 2,19)

Dit is een letterlijke vertaling van de Griekse brontekst die hier ook de constructie IMPERATIEF + *καί* + FUTURUM gebruikt. Het is één van de conditionele imperatieven in de bijbel waarover discussie bestaat (bijv. Conrad 2003): is de imperatief hier conditioneel of directief? Terwijl de conditionele imperatiefconstructie in (18) dat in het midden laat, kiezen andere bijbelvertalers soms voor één van de twee lezingen, zij het niet steeds voor dezelfde. In een voorversie van de nieuwste Nederlandse bijbelvertaling luidt de passage als in (19); in de laatste versie daarentegen is voor de vertaling in (20) gekozen.

⁷ De mededelende zin heeft hier, net als in (14) en (15), een vorm van *zullen*, maar het onderwerp is de spreker zelf, niet de toegesprokene. Daarmee wordt de uiting nog wel steeds expliciet verbonden met de spreek situatie en is dus minder ‘subjectief’, in de zin van Langacker (1990), dan een ondubbelzinnig conditionele imperatief als die in (1).

- (19) Als u deze tempel afbreekt, zal ik hem in drie dagen weer opbouwen (NBV 44JHN5 030610)
- (20) Breek deze tempel maar af, en ik zal hem in drie dagen weer opbouwen (NBV februari/maart 2004)

De *als ... dan*-constructie in (19) is een zuiver conditionele constructie, de vertaling in (20) daarentegen is primair directief: dat komt zowel tot uitdrukking in het modale partikel *maar* (vgl. (6)), als in de komma na de imperatiefzin (vgl. (17)). Net als (2) moet (20) dan ook geanalyseerd worden als de coördinatie van een directieve imperatiefconstructie en een mededelende hoofdzin. Het bijzondere van de conditionele imperatiefconstructie, als in (18), is dat deze compatibel is met zowel de conditionele informatie in (19) als met de directieve lezing in (20); Konno (2001) spreekt in een vergelijkbaar geval van 'constructional blending'. Als de ontwikkeling van gebod naar voorwaarde inderdaad heeft plaatsgevonden zoals hier beschreven, dan is het bestaan van dit type conditioneel-directieve gevallen natuurlijk niet verwonderlijk.

4 Tot besluit

Mijn beschrijving van de ontwikkeling van de conditionele imperatiefconstructie is vooralsnog niet meer dan een hypothese. Of de ontwikkeling van gebod naar voorwaarde inderdaad volgens de stappen van paragraaf 3 heeft plaatsgevonden, zal alleen in diachroon corpusonderzoek kunnen worden vastgesteld.⁸ Ofwel: meet het en je weet het. Een motto waarin de imperatief in elk geval voor Arjan van Leuvensteijn meer dan alleen maar conditioneel zal zijn.

Bibliografie

- Adelung, J.C. (1782). *Umständliches Lehrgebäude der Deutschen Sprache. Zur Erläuterung der Deutschen Sprachlehre für Schulen*. Leipzig. (repr. Hildesheim and New York: Georg Olms Verlag, 1971)
- Boogaart, Ronny & Radoslava Trnavac (2004). Conditional imperatives in Dutch and Russian. In: Leonie Cornips & Jenny Doetjes (eds.), *Linguistics in the Netherlands* 2004, 25-35.
- Brugman, Jan (1948). *Verspreide sermoenen*. Antwerpen: De Nederlandse Boekhandel.
- Clark, Billy (1993). Relevance and 'pseudo-imperatives'. *Linguistics and Philosophy* 16, 79-121.
- Conrad, Carl W. (2003). Gospel Joh 2:19. *B-Greek mailing list*. <<http://lists.ibiblio.org/pipermail/b-greek/2003-February/024587.html>>

⁸ Aangezien de conditionele imperatiefconstructie, als betoogd in paragraaf 2, óók een conditionele *en*-constructie is, kan het ontstaan en de ontwikkeling van de constructie bovendien moeilijk los gezien worden van die van de overige conditionele *en*-constructies in (9).

- Croft, William & D. Alan Cruse (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cruse, Alan (2000). *Meaning in language. An introduction to semantics and pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.
- Daalder, Saskia (1983). Aspects of grammatical meaning: The positioning of the Dutch finite verb. In: René Jongen et al. (eds.), *Sprache, Diskurs und Text. Akten des 17. Linguistischen Kolloquiums Brüssel 1982*. Band 1. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 60-69.
- Diessel, Holger (1997). Verb-first constructions in German. In: Marjolijn Verspoor, Kee Dong Lee & Eve Sweetser (eds.), *Lexical and syntactical constructions and the construction of meaning*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 51-68.
- Duinhoven, A.M. (1994). Over modaliteit gesproken. *De Nieuwe Taalgids* 87, 30-56.
- Fillmore, Charles J. (1999). Inversion and constructional inheritance. In: Gert Webelhuth, Jean-Pierre Koenig & Andreas Kathol (eds.), *Lexical and constructional aspects of linguistic explanation*. Stanford: CSLI, 113-128.
- Fortuin, Egbert (2000). *Polysemy or monosemy. Interpretation of the imperative and the dative-infinitive construction in Russian*. Amsterdam: ILLC.
- Haan, Sies de (1986). Gebruiksmogelijkheden van de Nederlandse imperatief. *Tabu* 16, 250-260.
- Horst, Joop van der & Kees van der Horst (1999). *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*. Den Haag: SDU Uitgevers.
- Kay, Paul & Charles Fillmore (1999). Grammatical constructions and linguistic generalizations. The *what's X doing Y?* construction. *Language* 75, 1-33.
- Konno, Hiroaki (2001). On the *If You Be* construction. *Tsukuba English Studies* 20, 91-106.
- Langacker, Ronald W. (1990). Subjectification. *Cognitive Linguistics* 1, 5-38.
- Langacker, Ronald W. (2003). Extreme subjectification. English tense and modals. In: Hubert Cuyckens et al (eds.), *Motivation in language. Studies in honor of Günter Radden*, Amsterdam: Benjamins, 3-26.
- Leuvensteijn, J.A. van (red.) (1988). *Uitgangspunten en toepassingen. Taalkundige studies over Middelnederlands en zestiende- en zeventiende-eeuws Nederlands*. Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Merckens, P.J. (1960). De plaats van de persoonsvorm. Een verwaarloosd code-teken. *De Nieuwe Taalgids* 53, 248-254.
- Noordegraaf, J. (1985). *Norm, geest en geschiedenis. Nederlandse taalkunde in de negentiende eeuw*. Dordrecht etc.: Foris.
- Proeme, Henk (1991). *Studies over het Poolse, Nederlandse en Russische werkwoord*. Leiden: Vakgroep Slavische Taal- en Letterkunde.
- [Siegenbeek, M.] (1810). *Syntaxis of woordvoeging der Nederduitsche taal*. Leiden etc.: Du Mortier, de Lange & Oomkens.
- Traugott, Elizabeth Closs & Ekkehard König (1991). The semantics-pragmatics of grammaticalization revisited. In: Elizabeth Closs Traugott & Bernd Heine (eds.), *Approaches to grammaticalization*, Vol 1. Amsterdam: John Benjamins, 189-218.
- Verhagen, Arie (2003). The Dutch way. In: Arie Verhagen & Jeroen van de Weijer (eds.), *Usage-based approaches to Dutch*. Utrecht: LOT, 27-57.
- Weiland, P. (1805). *Nederduitsche spraakkunst*. Amsterdam: Johannes Allart.